

ФРАГМЕНТОВАНИЙ СУБ'ЄКТ Ю. КРИСТЕВОЇ

ВІОЛЕТА СКИРТАЧ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

У статті досліджений суб'єкт у філософських роботах Ю. Кристевої та в подальших філософських інтерпретаціях її доробку. У статті показана можливість обґрунтування суб'єкта на основі розрізнення рівнів "семіотичного" й "символічного", які конституують процес означення. Рівень семіотичного відповідає доедипальній стадії становлення суб'єктивності, власне, довербальному рівню існування суб'єкта. Процес конституювання суб'єкта відбувається на символічному рівні, де вже існують соціальні коди, знаки ідеологічних відносин. Розгляд становлення суб'єкта на обох рівнях став можливим у Ю. Кристевої завдяки семаналізу, який проникає за межі символічного, розглядаючи мову не як одновимірний простір раціональних понять, а як багатовимірне явище.

Ключові слова: суб'єкт, несвідоме, мова, інтертекстуальність, семаналіз, дискурс.

Постановка проблеми та стан її вивчення.

Суб'єкт епохи модерну, будучи елементом антропоцентричного дискурсу, скомпрометував себе різноманітними репресивними результатами як для природи й суспільства, так і для соціальності самої людини.

Сучасна філософія поставила питання про необхідність трансформації поняття "суб'єкт" у тому вигляді, у якому він сформувався в класичних доктринах, оскільки доктрина суб'єкта не відповідає сучасному дискурсу й не може бути використаною для опису численних гносеологічних, онтологічних та соціальних феноменів, що виникли у ХХ-ХХІ ст. Як у західній, так й у вітчизняній філософії почали простежуватися тенденції, пов'язані з відмовою від використання поняття суб'єкта взагалі. Необхідність звернення до критики поняття "суб'єкт" обумовлена була й тим, що в сучасній ідеології продовжує зберігатися своєрідна інерція думки, яка центрує всі міркування про соціум і природу навколо людини та її вільного вибору, навколо специфічності людини як сущого.

Поступово у філософії ХХ століття оформилася потужна течія звернення до соціальності, що пов'язувала різні напрямки - соціальну феноменологію, інтеракціонізм, деконструктивізм, постмодернізм, із яких суб'єкта було еліміновано. Так, проти невиправданої абсолютизації ролі суб'єкта, характерної для філософії ХVІІ-ХІХ ст., виступав М. Гайдеггер, який зважав на те, що у випадку такої абсолютизації питання про буття виявлялося б несуттєвим. Будучи переконаним у необхідності подання нової філософії в новій мовній формі, у своїй лінгвістичній творчості він замінив поняттям Dasein такі терміни, як суб'єкт, людина. На думку Поля Рікера, ідея особистості є більш перспективною для філософських досліджень, ніж такі концепти, як свідомість, суб'єкт, індивід. Безсуб'єктний підхід у сучасних філософських дослідженнях є досить перспективним, оскільки в ньому йдеться про осмислення принципової обумовленості людини соціальними факторами, що мають надосо-

бістисний і примусовий характер позбавлення інерції антропоцентричної думки, утіленої в сучасній ідеології у вигляді гасел самоутворення людини та її можливості досягти всього, на що буде її воля чи бажання. Тим не менш, актуальним залишається завдання повернення суб'єкта в теорію, оскільки різні об'єктивістські підходи в гуманітарному пізнанні - функціоналізм у соціології, біхевіоризм у психології, кейнсіанство в економіці - також виявили неспроможність пояснити сучасні соціальні реалії.

Дискусії з приводу реконструкції філософії суб'єкта створюються саме з абсолютно конкретних, у тому числі й ідеологічних завдань, зокрема, завдань уведення чергового образу суб'єкта. Саме тому варто розглянути концепцію суб'єкта Ю. Кристевої, оскільки саме в ній, на наш погляд, наявні численні невиявлені інтенції, які є актуальними як для сьогоденних філософських дискусій, так і для сучасних соціально-політичних реалій.

Зазначимо, що творчість Ю. Кристевої розглядалася переважно в контексті загальної характеристики постструктуралізму. Її доробок досліджували в такому контексті А. Беспалов, А. Дьяков, І. Ільїн [1; 2; 3]. А. Сокал, Ж. Брікмон критично розглядають інтелектуальний спадок Ю. Кристевої [7, с. 18]. Аналіз філософії Ю. Кристевої Ж. П. Фаєм цікавий нам в аспекті його боротьби проти, на думку дослідника, пантекстуальної ідеології "Tel Quel" як регресивної форми семіотики. Ж. П. Фай прагне довести, що в прагненні спиратися на теоретичні основи вчень різних авторів - К. Маркса, З. Фрейда та інших, Ю. Кристева губить власне семіологічні витoki [9, с. 34]. А. Еліот та П. Сміт досліджують психологічні та феноменологічні ідеї філософії Ю. Кристевої [8; 14]. Проте окремі роботи, у яких цілісно аналізується філософія Ю. Кристевої, а тим більше її концепція суб'єкта, відсутні. Отже, метою поданої статті є цілісне дослідження суб'єкта в процесі у філософії Ю. Кристевої.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, однією з ключових проблем постструктуралізму була

проблема суб'єкта. Вона визначалася з позиції принципового відходу від раціоналізму, шляхом критики класичного розуміння суб'єкта з позицій семіології, яка розкривала онтологічну невизначеність "Я" як автора вироблених ним текстів. Сучасний дослідник постструктуралізму А. Г. Дьяков вважає, що "деконструкція раціоналістичної моделі суб'єкта в постструктуралізмі не означає заперечення суб'єкта як центру філософських досліджень. Констатація "смерті суб'єкта" в постструктуралізмі кінця 1960-х - початку 1970-х рр. являє собою 1) методичну редукцію, що дозволяє провести генетичний аналіз дискурсивного поля знання; 2) прокламування необхідності деконструкції "класичної" моделі суб'єкта як застарілої, соціально репресивної, а в науковому плані - безперспективної; 3) констатування наддетермінованості соціального суб'єкта в буржуазному суспільстві; 4) прокламування потреби у виробленні нової, відмінної від раціоналістичної, моделі суб'єкта" [2, с. 335].

Постструктуралізм вважає історичними будь-які моделі суб'єкта та доцільним те, що критика раціоналістичної моделі суб'єкта може бути віднесена до модернізації класичної моделі суб'єкта. Ця критика здійснювалася в тому числі й шляхом семаналізу. Зазначимо, що семаналіз ставив за мету вироблення методології, яка відрізняється від традиційного лінгвістичного аналізу, і мав визначити об'єкт, що не зводився би до денотативної мови. Критика семіологічної системи та її основ здійснена в семаналізі з позицій теорії значення, що базується на мовному суб'єкті. Теорія значення розвивалася двома найбільш доцільними шляхами: логіко-філософським шляхом удосконалення формалізованих систем значення, або шляхом уведення до теорії суб'єкта, що говорить, як суб'єкта розколотого, та шляхом специфікації операцій і процедур, характерних як для свідомого, так і для несвідомого виміру цього розколу, пов'язуючи їх, з одного боку, із визначальними біологічними потягами, а з іншого - із соціальними нормами. Ю. Кристевою був обраний другий шлях.

Ю. Кристева виходить із аналізу позначника, що породжується текстом. Він утворюється як певна методологія, що створює невизначену ситуацію ризику та експериментування зі значенням у різних дискурсивних практиках. Продовжуючи напрямком розуміння тексту як знакової системи, Ю. Кристева відкриває в ньому територію "іншої сцени" - щит, на який проектується латентна глибинна побудова тексту. Вона вважає, що текст не є суто лінгвістичним феноменом, а являє собою продукт діяльності мови, що розуміється як виробництво "Я", його топологію в дискурсі та як саморух мови. Отже, методологічний арсенал Ю. Кристевої потребує перегляду концепції трансцендентального суб'єкта й ствердження розколотого суб'єкта, суб'єкта-у-процесі, суб'єкта, не залежного від ідеології знака, але обумовленого, швидше, роботою несвідомого в психоаналітичній інтерпретації. Критичний імпульс семаналіза спрямований не тільки в бік класичної семіології, але й на адресу популярної на той момент "породжувальної граматики", що базувалася на реабілітації картезіанського поняття мови як дії суб'єкта. Ю. Кристева доводить, що цей "суб'єкт як мовець" є нічим іншим як "трансцендентальним его", яке передує будь-якому предикативному синтезу. Породжувальна граMATика заснована на такому розумінні суб'єкта, що не тільки виражає істину мови, яку струк-

туралізм описує як систему, але й утворює для самої себе можливість опису логіки цієї дії. Вона вважає, що структурна лінгвістика та похідні від неї структуралістські течії немовби досліджують епістемологічний простір завдяки елімінації суб'єкта, який говорить. Кристева доводить, що суб'єкт, до якого звертаються структуралісти, є нічим іншим, як суб'єктом (індивідуальним або колективним) історико-філологічного дискурсу, у якому гегелівська самосвідомість втрачає значення, втілюючись у філології та історії; цей суб'єкт, без якого обходиться лінгвістика та гуманітарні науки, є "персонально ідентичністю, скарбом, який не приносить щастя". Тим не менш суб'єкт мовлення знаходить форму в зазорі, що виявляється між означуваним і тим, що означає, що передбачає як структуру, так і взаємодію; але структурна лінгвістика ігнорує такий суб'єкт. Суб'єкт як позначник практики не може бути трансцендентальним суб'єктом, вільним від розривів, розщеплення в логічній єдності, привнесеної мовою, яка відокремлює символічний порядок від ефектів лібідо. У нагоді Ю. Кристевій, яку не вдовольнили суто лінгвістичні пояснення функціонування поетичної мови, стала лаканівська теорія несвідомого. Як відомо, Ж. Лакан намагається репрезентувати світ завдяки ідеї топологічної побудови бажання, суб'єкта й об'єкта бажання. Прагнення до об'єкта конституює суб'єкт бажання, а суб'єкт бажання об'єктивує саме бажання. Бажання стає стратегією суб'єктивності. Але це не означає тотального віднесення суб'єкта до впорядкованості мови, він залишається здатним до свободи. У Ж. Лакана виникає образ суб'єкта, подібний до дельозівської "машини бажання", яка при тому постійно зумовлює порядок мови [6].

Ж. Лакан уважав, що психоаналіз не може обійтися без радикальної інтерсуб'єктивності, без прийняття одного суб'єкта іншим. Тобто навіть вивчаючи ранні стадії розвитку дитини, аналітик повинен залишатися в області інтерсуб'єктивності, орієнтуватися у своїх дослідженнях на інтерсуб'єктивність, що із самого початку наявна в символі. "Я" завжди виявляється, за Ж. Лаканом, у пошуках самого себе й може бути репрезентовано тільки через "Іншого". Психоаналітичне розуміння зазнало еволюції феноменології, починаючи зі спроб "об'єктивного" спостерігача зрозуміти переживання суб'єкта. З точки зору психоаналітичної феноменології, такі клінічні феномени, як перенесення й контрперенесення, негативні терапевтичні реакції, психопатологія в загальному сенсі й власне терапевтична дія психоаналізу не можуть бути зрозумілими без інтерсуб'єктивного контексту, у якому вони мають місце [Там само, с. 97].

Лаканівський суб'єкт виявляє себе як бажання, або суб'єкт виявляє невідповідність артикульованого бажання, нестачу артикуляції і саме фіксацією самої невідповідності знакової репрезентації бажанням у кінцевому підсумку конституюється. Утворення структури суб'єктивності відбувається через механізм, під дією якого бажання з самого початку моделюється умовами правил, при цьому бажання суб'єкта - це бажання Іншого. Інший як місце промови, як той, кому бажання адресується і від свавілля якого залежить його задоволення, стає також і місцем, де має бути відкритий відповідний спосіб це бажання суб'єкта артикулювати. Більше того, оскільки Інший постає попереднім місцерозташуванням означального суб'єкта, оскільки суб'єкт конституюється кодом, то навіть від самого суб'єкта вихідне повідомлення він отримує від Іншого. Інстру-

ментом конституювання суб'єктивності виявляється мова. Мова, надаючи поняттю "суб'єкт" реальність, з одного боку, ставить його в залежність від волі Іншого, а з іншого - має у своєму розпорядженні в центрі всього людського досвіду бажання. Суб'єкт, звертаючись до Іншого із "запитом любові", шукає опору для свого існування в певному доведенні любові, у певному означальному. Філософія Ж. Лакана є певною філософією суб'єкта, основним завданням якої є проблематизація суб'єкта, виявлення законів функціонування буття й знака в психіці суб'єкта. Широкі когнітивні можливості теорії Ж. Лакана визначені тим, що вона допомагає співвіднести позицію суб'єкта й символічний порядок мови, культури, соціальних, етичних і пізнавальних норм у межах певної узагальненої теорії суб'єктивності та відкриває широкі перспективи для досліджень специфіки мовних структур у несвідомому суб'єктів. Ж. Лакан переосмислив психоаналіз у лінгвістичному напрямку й представив концепцію суб'єкта в контексті існування буття мови.

Ю. Кристева також вважає, що механізми несвідомого структурування психічного простору суб'єкта можуть бути пояснені психоаналітично, але із широким залученням до нього ідей лінгвістичної філософії, марксизму тощо.

У поліфонічному тексті ідеологія моделюється за допомогою тієї інстанції, якою є розщеплений суб'єкт, тож ідеологія розосереджується в міжтекстовому просторі, тобто в прогалинах між різними "Я". Таким чином, дослідження літератури в Ю. Кристевой перетворюється на дослідження суб'єкта. На її думку, для утворення подібності правди необхідний такий суб'єкт дискурсу, який розглядає співбесідника (самого себе) як Іншого й у той же час ототожнює себе із ним. Ю. Кристева вважає діалогізм принципом будь-якого висловлювання, розуміючи психічний механізм письма як наслідок його діалогу із самим собою як із Іншим, як форму авторського самодистанціювання, як спосіб розщеплення письменника на суб'єкта висловлювання - процес та суб'єкта висловлювання - результат. Власна концепція "суб'єкта, який говорить" розробляється Ю. Кристевой на основі рівнів "семіотичного" й "символічного", які конституують процес означення. Рівень семіотичного ("семіотичний ритм") відповідає доєдипальній стадії становлення суб'єктивності - ця нестабільна, нескінченна, пульсуюча гетерогенність позначається запозиченим і концептуально проробленим Ю. Кристевой терміном "хору". Ритм розглядається нею як боротьба імпульсів, які одночасно й побуджують до дії, і загрожують їй небезпекою. Хора виступає як матеріальне колективне лібідо, яке реіфікація, уречевлення несвідомого бажання у всій багатозначності, яка приписується цьому слову в постструктуралізмі. Хора є певним переходом свідомого в несвідоме. Ми вважаємо доцільною думку І. Ільїна, що з усіх постструктуралістів Ю. Кристева зробила спробу далі всіх заірнути "по той бік мови" - виявити той "довербальний" рівень існування людини, де безроздільно панує царство несвідомого, і розкрити його механіку, зрозуміти ті процеси, які в ньому відбуваються. Ю. Кристева спробувала за допомогою концепції хори створити "матеріальну основу" дословесності лібідо, при всій зрозумілій умовності цієї "матеріальності" [3, с. 118]. У цьому, власне, і полягає її "прорив" у вербальну структурність мови з передвербальної безструктурності постструктуралізму.

№ 1 (121) січень-лютий 2013 р.

Суб'єкта в такому випадку важко зберегти. Але Ю. Кристева прагне до збереження як його самого, так і його функціонування як соціальної практики. Саме тому вона змушена уявляти його як серію нестабільних ідентичностей, які контролюються лише законом. Для неї "наше психічне життя - це реалізований дискурс, який шкодить або рятує, суб'єктом якого ми є" [4, с. 255]. Процес відділення й конституювання суб'єкта відбувається, за Ю. Кристевой, на символічному рівні.

Висновки

Французька дослідниця Ю. Кристева робить спробу відійти від визнання неможливості незалежного індивідуального існування, постійної і, головним чином, несвідомої зумовленості мислення індивіда мовними структурами. Вона вважає, що кожна мовна теорія спирається на концепцію суб'єкта, якої вона відкрито дотримується, має на увазі або намагається спростувати. Звертаючись до семіотичного аналізу середовища становлення суб'єкта, вона створює концепт інтертекстуальності, що дозволяє досліджувати природу суб'єкта засобами науки про знаки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беспалов А. Divina: Жизнь и творчество Ю. Кристевой / А. Беспалов. - Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 2009. - 432 с.
2. Дьяков А. Г. Философия пост-структурализма во Франции / А. Г. Дьяков. - М. : Northern Cross, 2008. - 364 с.
3. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов / И. Ильин. - М. : Интрада, 2001. - 384 с.
4. Кристева Ю. Душа и образ / Ю. Кристева // Интенциональность и текстуальность: Философская мысль Франции XX века. - Томск : Водолей, 1998. - С. 253-277.
5. Кристева Ю. Знамения на пути к субъекту / Ю. Кристева // Интенциональность и текстуальность: Философская мысль Франции XX века. - Томск : Водолей, 1998. - С. 289-296.
6. Лакан Ж. "Я" в теории Фрейда и в технике психоанализа / Ж. Лакан ; [пер. с фр. А. Черноглазова]. - М. : Изд-во "Гнозис", 1999. - 520 с.
7. Сокал А. Интеллектуальные уловки. Критика современной философии постмодерна / А. Сокал, Ж. Брикмон. - М. : Дом интеллектуальной книги, 2002. - 248 с.
8. Elliot A. Social Theory and Psychoanalysis in Transitijn: (Self and Society from Freud to Kristeva) / A. Elliot. - Oxford, 1992.
9. Faye J.-P. Introduction aux langages totalitaires. Théorie et transformations du récit / J.-P. Faye. - Paris : Le livre de Poche (coll. Biblio essais), 2009.
10. Gobille B. La guerre de "Change" contre la dictature structuraliste de "Tel Quel" / B. Gobille // Raisons politiques. - Paris : Presses de Sciences Po, 2005. - 188 p.
11. Kristeva J. On the Subject in Linguistics / J. Kristeva // Graduate Faculty Philosophy Journal. - 2010. - Vol. 31, No. 1. - Pp. 61-89.
12. Kristeva J. The Subject in signifying practice / J. Kristeva // Semiotext(e). - 1975. - Vol. 1, No. 3. - Pp. 19-26.
13. Kristeva J. Thinking about Literary Thought / J. Kristeva // American Journal of Semiotics. - 2002. - Vol. 18, No. 1-4. - Pp. 1-14.
14. Smith P. Julia Kristeva et al., or Take three or mor / P. Smith // Feminism and psychofnalysis / [ed. Feldstein R., Roof J. Ithaca]. - London : Cornell University Press, 1989. - Pp. 83-96.

REFERENCES

1. Bepalov A. (2009), Divina: Zhyzn y tvorchestvo Yu. Krystevoi [Life and Works of J. Kristeva], Publishing house UrGU, Yekaterinburg, 432 p.
2. Dyakov A. G. (2008), Filosofiya post-strukturalizma vo

Franzii [*The philosophy of post-structuralism in France*], Publishing house Northern Cross, Moscow, 364 p.

3. Ilin I. (2001), Postmodernizm. Slovar terminov [*Postmodernism. Glossary of Terms.*], Intrada, Moscow, 384 p.

4. Kristeva J. (1998), Dusha i obraz. [Soul and image], *Intentionality and Textuality: Philosophical thought of the twentieth century France*, pp. 253–277.

5. Kristeva J. (1998), Znameniya na puti k subektu [Portents on the way to the subject], *Intentionality and Textuality: Philosophical thought of the twentieth century France*, pp. 289–296

6. Lakan Z. (1999), "la" v teorii Freida I v nehnike psihoanaliza [«I» in Freud's theory and in the technique of psychoanalysis], Publishing House «Gnosis», Moscow, 520 p.

7. Sokal A. & Brikmon Z. (2002), Intelktualnie ulovki [*Smart tricks. Postmodern critique of modern philosophy*], The House of intellectual book, Moscow, 248 p.

8. Elliot A. (1992), *Social Theory and Psychoanalysis in Transition: (Self and Society from Freud to Kristeva)*, Oxford, 364 p.

9. Faye J.-P. (2009), *Introduction aux langages totalitaires. Théorie et transformations du récit*, Le livre de Poche, Paris, 267 p.

10. Gobbille B. (2005), La guerre de "Change" contre la dictature structuraliste de "Tel Quel", *Raisons politiques*; 118 p.

11. Kristeva J. (2010), On the Subject in Linguistics, *Graduate Faculty Philosophy Journal*; 31, pp. 61–89.

12. Kristeva J. (1975), The Subject in signifying practice, *Semiotext(e)*, 1, 3, pp. 19–26.

13. Kristeva J. (2002), Thinking about Literary Thought, *American Journal of Semiotics*; 18, pp. 1–14.

14. Smith P. (1989), Julia Kristeva et al., or Take three or mor, *Feminism and psychoanalysis*, ed. Feldstein R., Roof J. Ithaca, Cornell University Press, London, pp. 83–96.

Violeta Skyrtyach

A FRAGMENTED OF THE SUBJECT BY Y. KRISTEVA

The subject, which is in the philosophical works of Y. Kristeva and in the following philosophical interpretations of her work is explored in the article. There is shown, that Y. Kristeva strives to preserve both the subject and its functioning as a social practice. The expedience of the rethinking of the concept of transcendental subject and assertion of the subject as the split, as a series of unstable identities, controlled by the social environment, the subject in the process, which is independent of the ideology sign, which is stipulated, primarily, by the work of unconscious in psychoanalytic interpretation is proved by Y. Kristeva in the article. In article there is shown the ability of the reasoning of the subject on the base of separated levels of "semiotic" and "symbolic" that constitutes the process of the definition. Semiotic level corresponds to the doedipal stage of the subjectivity becoming, actually, it corresponds to the preverbal level of existence of the subject. Kristeva aims to the destruction of the sign as a permanent element of the structure, and makes the transition from studying of the structural language level to the beyond-structural level, which implies the dominance of the process of designation. It is investigated, that the process of the constituting of the subject occurs on the symbolic level, where other social codes, signs of ideological relations are already existent. Consideration of the incipience of the subject at both levels has been made possible in the work of Y. Kristeva thanks to semanalysis, that penetrates outwards of the symbolic, considering the language not as a one-dimensional space of rational concepts, but as a multidimensional phenomenon. The feasibility of the replacement of her own interests from structuralism to psychoanalysis and the research of nature of the subject by Y. Kristeva by means of the science about the signs by introducing of the concept of intertextuality is analyzed in the article.

Key words: the subject, the unconscious, language, intertextuality, semanalysis, discourse.

© В. Скуртчач

Надійшла до редакції 08.01.2013

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ МЕТАФІЗИКА ДОНЕЦЬКА. ФІЛОСОФСЬКІ ЕСЕ. - ДОНЕЦЬК : ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА, ТОВ "СХІДНИЙ ВИДАВНИЧИЙ ДІМ", 2012. - 198 с.

Нова колективна монографія донецьких філософів, релігієзнавців та журналістів зразу вражає своєю назвою, яка викликає принаймні два взаємопов'язаних питання. Перше: чи можлива справжня метафізика в сучасному Донецьку? І друге: чи можлива взагалі метафізика Донецька як міста?

У більшості людей, так чи інакше причетних до філософії в Донецьку слово "метафізика" асоціюється з альтернативою діалектики (майже в дусі горезвісного нарису "Про діалектичний та історичний матеріалізм") або, у кращому випадку, із книгою Аристотеля або сучасними езотеричними практиками (щось дуже утаємнене, "трансцендентальне"). І не випадково, що один із авторів збірки (Р. Додонов) досить ретельно розбирає головні смисли значення цього терміну. А що стосується пересічних " мешканців Донбасу", то використання слова "ме-

тафізика" в них може викликати й потаємну образу або навіть неприховану агресію. Та й узагалі філософія ніколи не викликала в нашому краю "вугілля та сталі" ніякої поваги, сприймалася як щось непотрібне та "відірване від життя". Не дивно, що в Донецьку, незважаючи на наявність із десятирок державних та приватних університетів (крім, хіба що, досвіду Донецького університету штучного інтелекту, приєднаного новою владою до суто технічного вишу ДонНТУ), ніколи не було закладу, у якому б професійно навчали філософії. Доля справжнього філософа в Донецьку - це доля безпритульного маргінала, про що в найбільш гострому й страшному нарисі "Requiem (plusquamperfectum)", присвяченому своєму покійному другу-філософу В. Вербовському, пише чи не єдиний донецький мислитель, що поєднав минуле та сучасне донецької філософії - І. Пасько.

№ 1 (121) січень-лютий 2013 р.